

Introducere

Progresele înregistrate în ultimele decenii de bizantinologie în general și de către cercetările arheologice și sigilografice în particular au făcut ca organizarea militară a regiunii dunărene în epoca bizantină (secolele X-XII) să fie din ce în ce mai bine cunoscută.

Prima lucrare de sinteză care a oferit o reconstituire coerentă a organizării militare bizantine în Bulgaria și Dobrogea în secolele X-XII a fost cea a lui Nicolae Bănescu din 1946¹, rezultatul final al unor cercetări care se concretizaseră în mai multe studii publicate în anii 1922-1945 (de exemplu: Bănescu 1922; *Un duc byzantin du XIe siècle: Katalalon Kekaumenos*, BSH, 11, 1924, 25-36; Bănescu 1927; *La question de Paristrion, ou conclusion d'un long debat*, B, 8, 1933, 277-308; *Bizanțul și romanitatea de la Dunărea de Jos*, București, 1938). El a avut la dispoziție, pe lângă izvoarele literare (aproape aceleași ca și cele cunoscute în prezent), doar un mic număr de sigilii, precum și informații foarte sumare de natură arheologică despre fortificațiile de la Capidava și Garvăn, a căror investigare începuse în urmă cu câțiva ani (vezi: G. Florescu, *Fouilles et recherches archeologiques a Calachioi (Capidava?) en 1924 et 1926*, Dacia, 3-4, 1927-1932, 483-515; Idem, *Capidava în epoca migrațiilor*, RIR, 16, 1946, 325-343; Gh. Ștefan, *Dinogetia, I. Risultati della prima campagna di scavi*, Dacia, 7-8, 1937-1940 (1941), 401-425). Deși înainte de sinteza lui Bănescu s-a mai scris despre evenimentele militare din regiunea dunăreană în secolele X-XII (ne referim la operele lui Nicolae Iorga², Dragutin Anastasijević³, Petăr Mutafčiev⁴, Constantin Necșulescu⁵), lucrarea apărută în 1946 este prima dedicată exclusiv organizării militare și administrative a provinciilor Paradunavon și Bulgaria. Cu puțin timp mai înainte, în 1943,

---

¹ Bănescu 1946.

² Iorga 1920.

³ Anastasijević 1930.

⁴ Mutafčiev 1932.

⁵ Necșulescu 1937; Necșulescu 1939.

bizantinologul francez Vitalien Laurent, care conducea Institutul Francez de Studii Bizantine de la București, a publicat un studiu care aduna pentru prima dată informațiile despre organizarea militară a regiunii Dunării de Mijloc în epoca bizantină (*Le thème byzantin de Serbie*, Balcania, 6, 1943, 35-47). În perioada interbelică a început și publicarea primelor sigilii care au aparținut unor demnitari militari și civili bizantini, descoperite la Silistra (N. Bănescu, *Les sceaux byzantins trouvés à Silistrie*, B, 7, 1932, 1, 321-331; N. Bănescu, P. Papahagi, *Plombs byzantins découverts à Silistrie*, B, 10, 1935, 601-606), completându-se astfel informațiile destul de sumare furnizate de izvoarele literare. Sinteza lui Gheorghe I. Brătianu despre Marea Neagră a adus și ea unele contribuții la studierea organizării militare bizantine la Dunăre dar, deși scrisă în 1946-1947, nu a fost publicată decât în 1969⁶. Astfel, ea a intrat în circuitul științific atunci când informațiile sporiseră deja foarte mult. Deși Brătianu s-a preocupat cu precădere de perioada ulterioară dispariției provinciei Paradunavon (secolele XIII-XIV), există în această operă de referință și în unele dintre studiile sale anterioare câteva puncte de vedere interesante referitoare la ceea ce tratăm în această lucrare⁷.

Dezvoltarea cercetărilor arheologice în România și Bulgaria după 1948 a condus și la identificarea a noi fortificații bizantine, precum și la continuarea săpăturilor în cele deja cunoscute. În anii '50-'60, s-au făcut descoperiri semnificative pentru cunoașterea sistemului de fortificații, prin cercetările de la Capidava, Garvăn, Isaccea, Păcuiul lui Soare (în Dobrogea)⁸, iar în Bulgaria la Pliska, Preslav, Silistra și Varna. Acumularea de informații nu a fost urmată imediat de interpretarea istorică a acestora. Următoarea lucrare care a dus mai departe ceea ce a înfăptuit N. Bănescu a apărut abia în 1971. Este vorba despre contribuția lui Ion Barnea la volumul III din seria „Din istoria Dobrogei”.⁹ Organizarea militară a provinciei bizantine de la Dunărea de Jos este studiată în această carte pe baza noilor descoperiri, care la acea dată numărau pe lângă cele arheologice și o serie de sigilii, și chiar un izvor literar necunoscut lui Bănescu. Acest izvor este cel semnalat de Nikos Oikonomides în 1965, o listă de funcții care menționează o titlatură pusă în legătură cu regiunea dunăreană. Monografia lui I. Barnea a beneficiat de rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse chiar de către el, Gheorghe Ștefan și Bucur Mitrea la Garvăn și Isaccea, precum și de cele ale noii generații de arheologi formați în anii '50 (Petre Diaconu, Radu Florescu), pe șantierele de la Păcuiul lui

---

⁶ Brătianu 1999.

⁷ Brătianu 1935; Brătianu 1942.

⁸ Rapoartele de săpături au fost publicate anual în SCIV, apoi în MCA.

⁹ Barnea, Ștefănescu 1971, 71-335.

Soare și Capidava (acesta din urmă, deschis de Grigore Florescu încă din anii '30). În 1967 a apărut primul volum al monografiei *Dinogetia-Garvăn* (rămas și singurul), care a contribuit decisiv la stabilirea cronologiei vestigiilor arheologice din secolele X-XII, oferind repere și pentru evoluția sistemului de fortificații de la Dunărea de Jos¹⁰. O sinteză a informațiilor cunoscute despre frontiera bizantină în secolele X-XII a fost prezentată la al XIII-lea Congres Internațional de Studii Bizantine, desfășurat la Londra în 1966¹¹. Tot în anii '60, au apărut câteva studii despre istoria militară și geografia istorică a regiunii dunărene în epoca bizantină. Pe lângă lucrarea deja menționată a lui N. Oikonomides, ne referim în special la cele publicate de: Alexandru Bolșacov-Ghimpu¹², Constantin Cihodaru¹³, Petre Diaconu¹⁴, Alexander Kuzev¹⁵, Petre Ș. Năsturel¹⁶, Eugen Stănescu¹⁷, Andrew Urbansky¹⁸, Tadeusz Wasilewski¹⁹.

În 1971 a avut loc la București cel de-al XIV-lea Congres Internațional de Studii Bizantine. Pregătirea sa a prilejuit și publicarea unui remarcabil catalog despre „Cultura bizantină în România,, iar unele dintre comunicările prezentate la congres au adus contribuții importante la istoria organizării militare a Dunării bizantine²⁰. Cu un an înainte, apăruse lucrarea lui Petre Diaconu despre pecenegi, care se referă și la unele aspecte din evoluția organizării militare a provinciei Paradunavon²¹. Același autor va continua cercetarea problemei cu o carte despre cumanii la Dunărea de Jos²².

Cercetarea evoluției provinciei bizantine dunărene a fost continuată prin studierea izvoarelor literare (Ivan Božilov²³, Stelian Brezeanu²⁴, Jonathan Shepard²⁵, Nicolae Șerban Tanașoca²⁶, Vasilka Tăpkova-Zaimova²⁷) sau prin cercetări

¹⁰ Ștefan, Barnea 1967.

¹¹ Condurachi, Barnea, Diaconu 1967.

¹² Bolșacov-Ghimpu 1967; Bolșacov-Ghimpu 1973.

¹³ Cihodaru 1963; Cihodaru 1965; Cihodaru 1968.

¹⁴ Diaconu 1962; Diaconu 1965 a; Diaconu 1965 b; Diaconu 1966.

¹⁵ Kuzev 1966, 23-50; Kuzev 1967, 41-70; Kuzev 1968, 27-55; Kuzev 1969, 137-157.

¹⁶ Năsturel 1965; Năsturel 1969.

¹⁷ Stănescu 1966; Stănescu 1968 a, b; Stănescu 1970; Stănescu 1971; Stănescu 1974.

¹⁸ Urbansky 1968.

¹⁹ Wasilewski 1964.

²⁰ Stănescu 1974; Lewis 1975; Wasilewski 1975; Barnea 1975 b; Tăpkova-Zaimova 1975.

²¹ Diaconu 1970.

²² Diaconu 1978.

²³ Božilov 1973 b; Božilov 1976.

²⁴ Brezeanu 1989.

²⁵ Shepard 1975; Shepard 1979.

²⁶ Tanașoca 1973.

arheologice în șantierele deja existente de la Păcuiul lui Soare, Capidava, Garvăn, Isaccea și în noile șantiere din fortificațiile din secolele X-XII de la Nufăru, Turcoaia, Tulcea, Krivina, Odărci, Vetren, Braničevo (Stefka Angelova, Silvia Baraschi, Victor H. Baumann, Ljudmila Dončeva-Petkova, Gheorghe Mănușcu-Adameșteanu, Ernest Oberländer-Târnoveanu, Marko Popović, Ioan Vasiliu). În Serbia, lucrările efectuate în zona Porților de Fier au prilejuit executarea a numeroase săpături de salvare, care au produs rezultate și pentru secolele X-XII. Astfel, un sector restrâns al frontierei dunărene a fost cercetat și valorificat practic exhaustiv (spre deosebire de malul românesc al Clisurii). De asemenea, săpăturile de la Sirmium (Sremska Mitrovica), Belgrad și Braničevo au adus informații despre fortificațiile din epoca bizantină.²⁸

Un progres semnificativ a fost înregistrat prin descoperirea a numeroase sigilii care au adus informații despre organizarea militară bizantină de la Dunăre. În această privință, se remarcă studiile lui Georgi Atanasov, I. Barnea, Ivan Jordanov, Ljubomir Maksimović, Gh. Mănușcu-Adameșteanu, E. Oberländer-Târnoveanu, Werner Seibt. O importanță deosebită o prezintă cercetarea unei întregi arhive cu sute de sigilii, la Preslav, de I. Jordanov. Este un material de o valoare unică pe cuprinsul Imperiul Bizantin, deoarece nicăieri nu s-au mai descoperit atâtea sigilii într-un complex arheologic închis și bine delimitat cronologic (vezi capitolul I). Cercetările numismatice ale lui Gabriel Custurea, I. Jordanov, Gh. Mănușcu-Adameșteanu și E. Oberländer-Târnoveanu au contribuit la precizarea cronologiei frontierei dunărene, prin stabilirea momentelor de criză.

După 1990, au fost deschise noi șantiere arheologice la Piatra Frecăței, Hârșova, Preslav, Pliska, Skala, Rujno (ultimele patru fortificații oferă date despre apărarea în adâncime, în zona de la sud de Dristra). A continuat și continuă investigarea celor de la Păcuiul lui Soare, Capidava, Garvăn, Nufăru, Isaccea. Aceste cercetări au fost efectuate în principal de G. Atanasov, Alexandru Barnea, V. H. Baumann, Costel Chiriac, Oana Damian, I. Jordanov, Gh. Mănușcu-Adameșteanu, Ioan C. Opreș, Dorel Paraschiv, Valeri Yotov.

Acumularea informațiilor și dezvoltarea generală a studiilor de istorie militară a Imperiului Bizantin au favorizat realizarea unor noi lucrări de sinteză, care au clarificat aspecte ale organizării militare a provinciei bizantine dunărene sau ale evoluției frontierei. Studiile publicate de I. Barnea²⁹, P. Diaconu³⁰, I. Jordanov³¹, Gh.

---

²⁷ Tăpkova-Zaimova 1973.

²⁸ Pentru toate aceste situri, vezi lucrările citate în notele respective, în capitolul III.

²⁹ Barnea 1993 b; Barnea 1997; Barnea 2001.

Mănuclu-Adameșteanu³², N. Oikonomides³³ și T. Wasilewski³⁴, sau mai recent de către Marek Meško³⁵ și Alexandra Kyriaki Wassiliou-Seibt³⁶ au adus precizări importante referitoare la evoluția organizării militare, clarificând unele aspecte controversate legate în special de cronologia constituirii provinciilor și de cea a atacurilor pecenegilor și cumanilor. Pentru chestiunea particulară a relațiilor dintre Imperiul Bizantin și Ungaria în secolele XI-XII, care au fost definite de confruntarea pentru controlul Dunării de Mijloc, studiile publicate în ultimele două decenii de medievistul maghiar Ferenc Makk sunt de referință.³⁷ Contribuții semnificative la cunoașterea regiunii dunărene au fost aduse și de unele lucrări de istorie militară generală a statului bizantin, publicate de John Haldon³⁸, Hans-Joachim Kühn³⁹, J. Shepard⁴⁰ și Warren Treadgold⁴¹. După mai multe studii preliminare, bizantinologul britanic Paul Stephenson a publicat o monografie despre provinciile balcanice ale Imperiului Bizantin în secolele X-XII⁴², care oferă o perspectivă inovatoare, inclusiv asupra evoluției frontierei dunărene. O monografie despre provincia bizantină Paradunavon a fost publicată de preotul bizantinolog Ion Bica, din păcate într-un tiraj foarte redus, fiind astfel greu accesibilă.⁴³ Lucrarea sa are meritul de a aduna o vastă cantitate de informații și de a introduce unele noi interpretări asupra istoriei provinciei. Capitolele despre regiunea dunăreană și despre războinicii nomazi din monografia lui Florin Curta asupra Europei de sud-est în evul mediu timpuriu sunt importante, mai ales pentru că dau mai multă atenție datelor arheologice și numismatice în comparație cu cartea lui Stephenson⁴⁴.

În redactarea acestui volum am beneficiat de materialele adunate în timpul bursei post-doctorale Fulbright la Ohio State University (octombrie 2002-martie 2003), precum și cu ocazia mai multor scurte stagii de documentare în bibliotecile

³⁰ Diaconu 1986; Diaconu 1987 b; Diaconu 1988 b.

³¹ Jordanov 1987 a; Jordanov 1993; Jordanov 1995; Jordanov 2003 b; Jordanov 2011 a.

³² Mănuclu-Adameșteanu 1998; Mănuclu-Adameșteanu 2001 a.

³³ Oikonomides 1998.

³⁴ Wasilewski 1995.

³⁵ Meško 2006; Meško 2007; Meško 2011; Meško 2012; Meško 2013; Meško 2014.

³⁶ Wassiliou-Seibt 2013; Wassiliou-Seibt 2017,

³⁷ Makk 1981; Makk 1985; Makk 1989; Makk 1990; Makk 1994.

³⁸ Haldon 1999.

³⁹ Kühn 1991.

⁴⁰ Shepard 1999.

⁴¹ Treadgold 1995.

⁴² Stephenson 2000.

⁴³ Bica 2003.

⁴⁴ Curta 2006, 180-365.

academice din Roma, la Varna și Șumen, precum și la Centrul de Studii Bizantine Dumbarton Oaks din Washington DC. Georgi Atanasov, Jean-Claude Cheynet, Costel Chiriac, Anton Cușa, Florin Curta, Gabriel Custurea, Petre Diaconu, Stela Doncheva, Ivan Jordanov, Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, Ernest Oberländer-Târnoveanu, Paul Stephenson, Victor Spinei, Tsvetelin Stepanov, Alexandra Kyriaki Wassiliou-Seibt și Valery Yotov m-au sprijinit prin procurarea unor lucrări utile în scrierea acestei cărți.

Această ediție, a treia, este bazată pe versiunea în limba engleză (revizuită și adăugită) apărută la Editura Brill, în seria coordonată de Florin Curta: *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries* (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, vol. 22), Leiden, Boston, 2013. După apariția acestei traduceri, în iulie 2013, luând cunoștință de noi studii sau de altele care nu-mi fuseseră accesibile anterior, am putut trece, la sugestia editurii „Cetatea de Scaun”, la realizarea unei noi ediții românești, care cuprinde și unele corecturi și completări față de cea precedentă. În intervalul scurs după apariția primei ediții din 2007, dar și după cea din 2013, dosarul problemei s-a îmbogățit cu noi piese, inclusiv noi izvoare sigilografice și numismatice, dar și cu diverse studii, de care această nouă versiune a lucrării ține seama, cu limitele inerente unei documentări care niciodată nu poate fi exhaustivă, în condițiile date.

